

Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Modernleşmesi Gündelik Hayatta Nasıl Deneyimlendi?*

Becoming Turkish: How was Turkish Modernization Experienced in Daily Life in the Early Republican Period?

Ekin Kadir SELÇUK¹

Kitap İncelemesi Book Review

Geliş tarihi/Received:
01.11.2023

Son revizyon teslimi/Last revision
received:
09.11.2023

Kabul tarihi/Accepted:
11.11.2023

Yayın tarihi/Published:
13.11.2023

Atıf/Citation:

Selçuk, E. K. (2023). Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Modernleşmesi Gündelik Hayatta Nasıl Deneyimlendi? *TAM Akademi Dergisi*, 2(2), 243-247.
<https://doi.org/10.58239/tamde.2023.04.006.x>

DOI:

10.58239/tamde.2023.04.006.x

Erken Cumhuriyet dönemine ve Cumhuriyet modernleşmesine dair çok sayıda çalışma yapıldı, yapılıyor. Bu çalışmaların bir kısmı meseleyi “ilericilik-gericilik” ekseninde ele almayı tercih ediyor. Buna göre Cumhuriyet’in “ilerici” önder kadroları “halka rağmen halk için” zihniyetiyle, onların tüm tepkisine ve karşı iradesine rağmen Batılı reformları gerçekleştirmiş, Türkiye’yi muasır medeniyetler seviyesine çıkarmayı arzulamıştır.

Bu iddiaların tam karşı kutbunda yapılan çalışmalarda ise Batıcı reformların halkın arzusu hilafına yapıldığı, baskıcı-otoriter siyasal elitlerin sosyolojik bir bakış açısına sahip olmak yerine toplum mühendisliği yoluyla halkı yukarıdan aşağıya dizayn etmeye çalıştığı, bu süreçte toplumun bilhassa dini hassasiyeti yüksek kesimlerinin devletten yabancılaştığı anlatılır.

Her iki grup çalışmanın ortak noktası ise devlet merkezli olması ve toplumu sadece pasif bir alıcı olarak kaydetmesidir. Ayrıca bu çalışmalar devleti ve devlet siyasetini de monoblok bir yapı gibi ele alır, siyasal yöneticiler arasındaki çelişkileri, çatışmaları yansıtmaz. Keza toplumun tepkileri de monoblok olarak değerlendirilir. Bu çalışmalar genellikle meseleyi makro planda ele alır, değişim ve tepkiyi makro kurumlar üzerinden değerlendirir.

* Utah Üniversitesi’nde yaptığı doktora çalışmasını 2013 yılında Syracuse Üniversitesi Yayınları’ndan çıkaran Doç. Dr. Hâle Yılmaz’ın eseri 2023 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından Türkçe olarak yayınlandı: “Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Döneminde Milliyetçi Reformlar ve Kültürel Tartışmalar 1923-1945”. Yılmaz’ın Cumhuriyet modernleşmesini moda, tüketim, dil, gündelik hayat gibi sosyo-kültürel alanda yaşanan değişimler kapsamında ve devlet idarecileriyle yurttaşlar arasında yaşanan karşılıklı gerilimler, çelişkiler, müzakereler ve etkileşimler çerçevesinde ele aldığı eser Dr. Ekin Kadir Selçuk tarafından incelendi. Dr. Selçuk’un bu kitap kritiğiyle erken Cumhuriyet dönemini farklı bir bakış açısıyla bir kez daha okumak mümkün.

¹. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Dr. Öğr. Üyesi, ekinkadirsalcuk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4978-3635

Erken Cumhuriyet dönemine ve Cumhuriyet modernleşmesine dair çok sayıda çalışma yapıldı, yapılıyor. Bu çalışmaların bir kısmı meseleyi “ilericilik-gericilik” ekseninde ele almayı tercih ediyor. Buna göre Cumhuriyet’in “ilerici” önder kadroları “halka rağmen halk için” zihniyetiyle, onların tüm tepkisine ve karşı iradesine rağmen Batılı reformları gerçekleştirmiş, Türkiye’yi muasır medeniyetler seviyesine çıkarmayı arzulamıştır.

Bu iddiaların tam karşı kutbunda yapılan çalışmalarda ise Batıcı reformların halkın arzusu hilafına yapıldığı, baskıcı-otoriter siyasal elitlerin sosyolojik bir bakış açısına sahip olmak yerine toplum mühendisliği yoluyla halkı yukarıdan aşağıya dizayn etmeye çalıştığı, bu süreçte toplumun bilhassa dini hassasiyeti yüksek kesimlerinin devletten yabancılaştığı anlatılır.

Her iki grup çalışmanın ortak noktası ise devlet merkezli olması ve toplumu sadece pasif bir alıcı olarak kaydetmesidir. Ayrıca bu çalışmalar devleti ve devlet siyasetini de monoblok bir yapı gibi ele alır, siyasal yöneticiler arasındaki çelişkileri, çatışmaları yansıtmaz. Keza toplumun tepkileri de monoblok olarak değerlendirilir. Bu çalışmalar genellikle meseleyi makro planda ele alır, değişim ve tepkiyi makro kurumlar üzerinden değerlendirir.

Bilindiği üzere modernleşme/uluslaşma toplumsal yapının farklı veçhelerinde yaşanan bir süreç ve olgudur. Modernleşme/uluslaşma devletin bürokratik yapısında, hukukta, kanunlarda, ekonomide, dinsel hayatta önemli değişimler içerdiği gibi kültürde, gündelik hayatta, kullanılan dilde, moda akımlarında da aynı şekilde ciddi dönüşümlerin, çelişki ve gerilimlerin yaşanmasına vesile olur. Gündelik hayat, dil, giyilen kıyafetler insanların yaşamına anayasadan, kanunlardan, devletin yapısından daha fazla dokunduğu için modernleşmenin/uluslaşmanın tesirleri buralarda daha fazla hissedilir. Dolayısıyla modernleşmenin/uluslaşmanın etkilerini, ilgili coğrafyalarda nasıl tecrübe edildiğini anlamak bu alanlardaki karşılıklı etkileşimlere odaklanmayı da gerektirir. Bu ise gözleri makro plandan mikro plana kaydırmayı mecbur kılar. Cumhuriyet modernleşmesine dair yapılacak “makro analizlerin” isabeti bir bakıma mikro analizlerin isabetine bağlıdır. Bu analizler ise çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Bunun belki bir nedeni mikro bakışın önemsizlenmesi, asıl önemli nedeni belki de bu bakışın meşakkatli olmasıdır. Gündelik hayata odaklanmak, etkileşimleri taramak, modernleşmenin ve uluslaşmanın toplumun kılcal damarlarına nasıl sızdığını (ya da sızmadığını) ele almak özenli, titiz ve ayrıntılara dikkat eden bir çalışmayı gerektirir ki bu her zaman cazip olmayabilir.

Utah Üniversitesi’nde yaptığı doktora çalışmasını 2013 yılında Syracuse Üniversitesi Yayınları’ndan çıkaran Hâle Yılmaz’ın eseri 2023 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından Türkçe olarak yayınlandı: “Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Döneminde Milliyetçi, Reformlar ve Kültürel Tartışmalar 1923-1945”. Yılmaz’ın çalışmasını önemli kılan yukarıda bahsedilmeye çalışılan boşluğu doldurmaya yönelik bir girişim olması. Yılmaz bu çalışmada Cumhuriyet modernleşmesini moda, tüketim, dil, gündelik hayat gibi sosyo-kültürel alanda yaşanan değişimler kapsamında ve devlet idarecileriyle yurttaşlar arasında yaşanan karşılıklı gerilimler, çelişkiler, müzakereler ve etkileşimler çerçevesinde ele alıyor. Yılmaz’ın giriş ve sonuç bölümleri dışında dört bölümden oluşan çalışmada her bir bölüm farklı dört alana odaklanıyor: Erkeklerin giyimi, kadınların kıyafetleri, dil ve ulusal bayramların kutlanması bu dört başlığı oluşturuyor. Yılmaz hem modernleşmenin hem de uluslaşmanın gereği olarak düşünülen bu dört alandaki reform sürecinin Erken Cumhuriyet Dönemi’ne dair fikir verici olduğunu belirtiyor.

Yılmaz bu dört alandaki reformlara ise şu ekseninde yaklaşıyor: Öncelikle yurttaşların bu uygulamalara yönelik algıları, tepkileri, pozisyon alışları ve devletin reform sürecini uygularken kullandığı araçlar, araçlar, organlar ve onların birbirleriyle olan ilişkileri, yaklaşımlarındaki benzerlikler ve farklılıklar.

Erken Cumhuriyet döneminde siyasal muhalefetin genellikle bastırıldığı bir gerçek. Dolayısıyla bu dönem içinde belirli spesifik olaylar hariç örgütlü bir direnişten bahsetmek pek mümkün değil. Bu şartlar altında yurttaşların reformlara, hem de kıyafet gibi dil gibi hayatlarını doğrudan etkileyen reformlara nasıl yaklaştıkları önemli bir mesele. Yılmaz'ın çalışması bize yekpare bir tutumdan söz edilemeyeceğini gösteriyor. Bu reformları gönüllü olarak ya da çeşitli ekonomik-siyasal çıkarlar dolayısıyla gönüllü gibi görünerek benimseyenler hatta fırsat doğduğunda bir devlet yöneticisi gibi öncü rolünü üstlenenler de görülüyor, açıkça karşı çıkamadıkları için yasakların arkasından dolanmaya çalışanlar, çeşitli yöntemlerle bu uygulamalara uymamak için bahaneler ve fırsatlar yaratanlar, bireysel çabalarla (örneğin dilekçe vererek ya da gerekmedikçe sokağa çıkmayarak) farklı alternatif arayışların içine girenler de.

Öte yandan devletin reformları halka aktarmakta çeşitli yöntemlere başvurduğu görülüyor. Siyasal yönetimin merkezinde bulunan kurucu liderler karizmatik kişilikleriyle bu reform çalışmalarının arkasında temel güç olarak görünse de bu reformların uygulanması sırasında yurttaşlar daha alt kademede devlet yöneticileriyle muhatap oluyor. Valiler, kaymakamlar, yerel bürokratlar, öğretmenler, Diyanet İşleri Başkanlığı görevlileri, bölgenin güçlü figürleri ya da kendiliğinden reformları benimsetmeyi amaç edinmiş sivil insanlar süreçte başı çekiyor. Bu kişilerin doğrudan devlet tarafından talimat almış olsalar bile yurttaşlara bu uygulamaların aktarılmasında farklı tutumlar aldığı görülüyor. Daha sert, kararlı, radikal yaklaşımları benimseyenler de, uzlaşmacı, işleri zamana ve oluruna bırakmaya meyyal, yurttaşlarla aralarındaki hassas dengeyi gözetenler de mevcut. Üstelik bu yaklaşım farklılıkları zaman zaman üst kademelerde çeşitli tartışmalara neden oluyor. Dolayısıyla çalışmada tıpkı yurttaşların tepkisi gibi devlet yöneticilerinin de monoblok bir tutum ortaklığı içinde olmadığı gösteriliyor.

Yılmaz bu çalışmayı gerçekleştirirken zengin bir kaynak havuzuna başvurmuş. Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı arşivlerinin, hatıratların, basında çıkan haberlerin taranmasına ek olarak yapılan sözlü tarih görüşmeleriyle dönemin çelişkili, gerilimli, uzlaşmalar ve mücadelelerle dolu tarihinin ayrıntılı bir fotoğrafını çekmiş. Çalışmasını mikro noktalara odaklanarak gerçekleştiren Yılmaz analizinde de benzer bir perspektifle Erken Cumhuriyet Dönemi'ne dair makro çıkarımlar yapmaktan geri durmuş ve sürecin ilişkişel doğasını aktarmakla yetinmiş.

Kıyafet reformlarının amacının modernleşme olduğu kadar etnik, dini, bölgesel, sınıfsal farklılıkların üzerini örterek homojen bir ulus yaratma amacı taşıdığını belirten Yılmaz ilk olarak erkek kıyafetlerine yönelik reform girişimlerini ele alıyor. Erkek kıyafetlerinde reform deyince elbette ilk olarak akla şapka devrimi geliyor. Değişimi ilk olarak Cumhuriyet öncesi başlayan modernleşme sürecinde yaşananları değerlendirerek tartışan Yılmaz daha sonra başta şapka devrimi olmak üzere Cumhuriyet reformlarına odaklanıyor. Yılmaz'ın bu konudaki en önemli teşhisi yurttaşların erkek kıyafetinde reformlara bütünüyle bir uyum ya da genel bir direniş göstermek yerine farklılaşan ve çeşitlenen bir tutum aldıkları. Yılmaz şapkayla ilgili kanunların toplumda büyük oranda uygulanmasında bile görüntü olarak homojen bir ulus yaratılmasının başarılmadığını, sınıfsal ve bölgesel farklılıkların takılan

şapkalara da yansıdığını belirtiyor. Örneğin işçiler ve köylüler genellikle kasket takmayı tercih ederken şehirli orta üst sınıf erkekler Avrupa tarzı şapkaları tercih etmişlerdir. Cumhuriyet'in sınıfsız kaynaşmış ulus şiarı bu anlamda görüntüde de tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Öte yandan etnik, yöresel kıyafetlerdeki çeşitliliklerin azaldığını belirten Yılmaz'a göre bunda devletin doğrudan müdahalelerinden daha fazla kentleşme, eğitim, ekonomik entegrasyon ve tüketim kültürünün doğması gibi sosyolojik faktörler rol oynamıştır.

Genellikle Cumhuriyet rejiminin kadınların kıyafetlerine karışmada daha mütevazı davrandığı, peçe, çarşaf gibi unsurların toplumsal hayattan çekilmesi konusunda zorlayıcı olmadığı kabul edilir. Yılmaz bu yorumun hakikati tam yansıtmadığını, bölgesel olarak ve şehrin yöneticilerinin tutumlarına göre değişen ölçütlerde zaman zaman zorlayıcı yasakların da olduğunu belirtiyor. Bir başka açıdansa toplumda çarşafa, peçeye doğrudan karşı çıkan, bunu geride bırakılması gereken bir uygulama olarak değerlendiren kesimlerin bulunduğunu ve bu kişilerin yaşam biçimleriyle yeni rejimin siyasetinin kesiştiğini, dolayısıyla bu kesimlerin kadınların yeni, modern kıyafetler giymesinde öncü rolü üstlendiğini belirtiyor. Yılmaz tıpkı erkek kıyafetlerinde olduğu gibi kadın kıyafetlerinde de gerek devletin gerekse de onunla etkileşime geçen toplumun monoblok bir tavır içinde olmadığını, farklı etkileşimlerin yaşandığını göstermeye çalışıyor.

Modernleşme ve uluslaşma sürecinde gündelik hayata doğrudan dokunan yeniliklerden biri harf inkılabıydı. Mustafa Kemal Atatürk bu süreçte diğer reformlardan daha fazla biçimde halk arasında görüldü, bizzat kendisi kamusal alanlara koydurduğu kara tahtayla "başöğretmenlik" yaptı. Harf inkılabının topluma etkileri çeşitliydi. Hâle Yılmaz eserinde okuma yazma bilmeyenlerden belki daha fazla eski harfleri kullanan kişilerin yeni harflere intibakının zor olduğunu belirtiyor. Hatta ona göre rejime açıkça destek verenler, kıyafetleri ve yaşamlarıyla reformları benimsediklerini gösterenler arasından bile Osmanlıca harfleri kullanmaya devam edenler vardı. Yılmaz ayrıca bu konuda kamusal alan/özel alan ayrımının bulunduğunu belirtiyor. Vatandaşlar kamusal yazışmalarında yeni harfleri kullanırken özel yaşamlarındaki yazışmalarında eski harfleri kullanmaya devam etmişlerdir. Ona göre harf inkılabına karşı gelişen reaksiyon daha çok siyasal-ideolojik karşı çıkışlardan ziyade gündelik alışkanlıklardan türeyen bireysel direniş biçimleriydi.

Milliyetçilik çalışmaları uluslaşma sürecinin beraberinde hatırlamaları ve unutmaları getirdiğini belirtir. Buna göre ulusun tarihinde önemli ve pozitif bir rolü olduğu düşünülen olaylar ve tarihler tekrar tekrar hatırlatılarak ulusun hafızasına kazınır. Olumlu, önemli olayları hatırlamanın bir yolu o olayları birer ulusal bayram olarak kutlamaktır. TBMM'nin açılması, Cumhuriyet'in ilanı gibi günler birer ulusal bayram haline getirilmiştir. Gerek bu bayramlara yüklenen sembolik önem gerek kutlamalarda tekrarlanan ritüeller ve toplumsal pratikler ulus kimliğinin oluşumunda önemli bir rol arz eder. Yılmaz'ın çalışmasının son bölümü Erken Cumhuriyet Dönem araştırmalarında belki de en az odaklanılan bu konuya, ulusal bayramların doğuşuna ve kutlanılışına değiniyor. Bu bayram kutlamalarında ulusu homojen bir bütün olarak tahayyül etme arzusu ortaya konurken fiiliyatta ekonomik eşitsizliklerin, yoksulluğun görünür hale geldiği belirtiliyor. Siyasi ve bürokratik erkân ağırlıklı olarak erkeklerden oluşmasına karşın kadınların, bilhassa kadın öğretmenlerin kutlamalarda öncü rol oynadığı, onların bu kutlamaları adeta bir aydınlanma ve uluslaşma misyonu çerçevesinde yorumladığına dikkat çekiliyor.

Hâle Yılmaz, Mustafa Kemal Atatürk'ü merkeze alan akademik eserlerin yoğunluğuna parmak basarak kendi çalışmasında Mustafa Kemal figürü üzerinde durulmadığını, zira amacının devletten ve

liderlerden uzaklaşıp topluma odaklanmak olduğunu belirtiyor. Bununla birlikte Yılmaz, reformların halkla temasını sağlayanların alt düzey bürokratlardan, öğretmenlere kadar araçlar olduğunu belirtmekle birlikte bu reformların hayata geçirilmesinde ve bunların halk tarafından kabulünde Mustafa Kemal Atatürk figürü ve imgesinin tayin edici olduğunu belirtiyor. Ona göre yeni Türkiye'ye, Cumhuriyet reformlarına bağlılıkla yurttaşların kendilerini Mustafa Kemal'le ve onun düşünceleriyle özdeşleştirmeleri arasında büyük bir paralellik var. Yılmaz bu konuda şunları söylüyor: "Sözlü tarih görüşmelerinde Atatürk hakkında soru sormaktan özellikle kaçındıysam da görüştüğüm kişilerin sadece reformlara ilişkin hatıraları değil, çocukluk ve gençliklerine ilişkin anıları da Mustafa Kemal'e atıflarla doluydu. Mustafa Kemal'le farklı şehirlerde ve zamanlarda şans eseri yaşanan karşılaşmalar ise gururla bahsedilen bu anıların başında geliyordu... Mustafa Kemal önce figür sonra da efsane olarak vatandaşların bireysel olarak duygusal bağlılık hissettikleri güçlü bir ulusal sembol olmuştur" (2023, s. 261).

Cumhuriyet modernleşmesinin bireyler, aileler ve topluluklar tarafından nasıl deneyimlendiğine odaklanan, bunun için kıyafet, dil, bayram kutlamaları gibi gündelik hayatta yaşanan pratikleri öne çıkaran Yılmaz çalışmasının sonunda önemli bir noktaya dikkati çekiyor: Bizde genellikle hem Cumhuriyet modernleşmesine dair olumlu görüş belirtenler hem de bu sürece dudak bükenler Cumhuriyet modernleşmesinin özgünlüğüne ve biricikliğine aşırı vurgu yaparken modernleşme sürecinin Batı dışı başka coğrafyalarda, özellikle de diğer Müslüman ülkelerde nasıl yaşandığına bakmayı genellikle göz ardı ediyor. Hem siyaset, ekonomi gibi makro alanlarda hem de gündelik hayatta Batı modernleşmesinin Batı dışı dünyada nasıl yaşandığını karşılaştırmalı bir perspektifle ele almanın gerekliliği orta yerde duruyor. Bu tür karşılaştırmalı çalışmalar için Yılmaz'ın kitabı Türkiye özelinde önemli veriler sağlıyor.

Kaynakça

Yılmaz, H. (2023). *Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Milliyetçi Reformlar ve Kültürel Tartışmalar, 1923-1945* (A. Ö. Erozan, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.